

CU PRIVIRE LA PRONUŢAREA LIMBII LATINE

Cunoaşterea pronunţării limbilor moarte este destul de dificilă, deoarece sunetele acestora neputând fi înregistrate ca în zilele noastre, prin procedee tehnice, restabilirea valorii lor fonetice a constituit o problemă de „reconstrucţie istorică”, întemeiată pe cercetări comparative de ordin filologic, lingvistic, gramatical, onomatopeic, etc. etc.

În unele situaţii, rezultatele au fost destul de aproximative, ca în cazul limbii sumeriene, asiro-babiloniene, egiptene vechi etc., unde greutăţile proveneau şi din faptul că nu toate sunetele erau reprezentate prin semne grafice, ci numai unele din ele, de regulă consoanele, vocalele urmând a fi completate de către cititor. De un ajutor preţios în această privinţă au fost textele traduse din aceste limbi în altele, şi în special în greceşte, fapt care a uşurat transliterarea lor fonetică, creind posibilitatea fie şi redusă de a cunoaşte pronunţarea lexicului în cauză.

Pentru limba latină situaţia este mai simplă, deoarece fiecărui sunet îi corespundea o literă, iar transformarea latinei vulgare în limbi neoromane îngăduie o vivisecţiune în evoluţia fondului lexical roman cu posibilităţi de descoperire a unor legi lingvistice şi fonetice.

Deşi după prăbuşirea statului roman limba latină a încetat să mai fie o limbă vie, totuşi ea a rămas ca o limbă ce tezurizase mari valori culturale, limba unor cancelari de stat, a actelor diplomatice şi a cultului romano-catolic. Cu alte cuvinte, limba, deşi necotidiană, rămânea, aşa cum fusese structurată de-a lungul secolelor, un instrument de cultură şi uneori chiar de lucru.

Deşi profundele transformări din sec. V e.n., veac de tranziţie între lumea veche şi cea medievală, între sclavagism şi feudalism, a dus la desfiinţarea şcolilor publice romane din occident, totuşi unele şcoli bisericeşti, de tipul seminariilor, au continuat să funcţioneze, activitatea lor reducându-se de regulă la lecturarea textelor eccleziastice. Dar cum pronunţau profesorii şi elevii acestor şcoli textele liturgice romane? După toate probabilităţile conform regulilor latinei vulgare ce treptat devenea franceză, spaniolă sau italiană.

În secolul al VIII-lea, regele francilor şi împăratul occidentului Carol cel Mare (742—814) dădu un puternic impuls studiilor literelor şi artelor, incredinţând reforma învăţământului savantului Alcuin (Albinus Flaccus), autor al mai multor manuale şcolare. Deoarece pronunţarea limbii latine clasice fusese uitată, iar rutina pronunţării zilnice a limbii latine vulgare, ce devenea franceză, se impunea tot mai puternică, reforma lui Alcuin în acest domeniu a însemnat doar un îndem de a pronunţa literele alfabetului roman, mai mult sau mai puţin în maniera sunetelor franceze pe cale de formare. Astfel s-a ajuns la o pronunţare artificială: toate literele se pronunţau, dar valoarea lor fonetică, fără a fi cea clasică, imita sunetele limbilor neolatine în care se citeau respec-

tivele texte romane. S-a ajuns astfel la o stare de incertitudine și lipsă de uniformitate în materie de pronunțare, din care limba lui Cicero nu va mai ieși niciodată.

În epoca ce a urmat secolului al XI-lea și odată cu formarea primelor universități din Italia și Franța, ortografia, pronunțarea, vocabularul și sintaxa limbii latine s-au alterat treptat sub influența limbii italiene, franceze, mai apoi a celei spaniole. În țările germanice, pronunțarea literelor latine se făcea în conformitate cu regulile foneticii germane, ceea ce a mărit și mai mult confuzia pronunțării textelor latine, fie laice, fie eccleziastice.

Epoca Renașterii a impus o încercare de reformă, din păcate nereușită, de a restabili pronunțarea limbii latine potrivit celei clasice. Interesant că unii studioși¹ erau convinși că adevărata pronunțare a limbii latine ar trebui căutată la cei care păreau a fi cei mai „autentici” urmași ai romanilor, adică la italieni. Alții au încercat însă să afle secretele adevăratei pronunțări a limbii latine la scriitorii latini înșiși. În această privință două lucrări sunt mai importante: *Dialogus de recta Latini Graecique sermonis pronuntatione* (Dialog cu privire la pronunțarea corectă a limbii latine și eline, scrisă în 1510 de eruditul Erasm din Rotterdam (1467—1536)² și *Scholae grammaticae* (Lecții de gramatică) datorată humanistului P. Ramus (1515—1572).

Lucrarea lui Erasm și în parte a lui Ramus au reușit să restabilească regulile generale ale pronunțării latinei și elinei clasice, dar propunerile lor n-au pătruns în viață; tradiția perimată și rutina înrădăcinată au continuat și mai departe să domine îngreunând mersul progresului³. Lucrarea lui Ramus a însemnat din păcate însă și o consolidare a unei pronunțări vicioase a literelor latine; *i* consoană și *u* consoană, pentru care humanistul francez a inventat două noi litere: *j* și *v*, numite posterior litere „ramiste”. Este vorba de *i* care înainte de o vocală juca rol de consoană, deoarece împreună cu aceasta forma o silabă (ex. *io* în *iocus* a joc; *iun* în *iungere* = a uni; *iu* în *iuvenis* = tânăr etc.). Latinii, așa cum vom vedea, pronunțau pe *i* consoană ca *i* românesc și nu ca *j*, conform manierei franceze consolidată de Ramus.

Pentru *u* consoană Ramus a propus litera *v*. Este vorba de *u* care înainte de o vocală îndeplinea rolul unei consoane (ex. *uen* în *uendere* = a vinde; *uen* în *uenire* = veni; *uer* în *uerbum* = cuvânt etc.) formând o silabă cu vocala următoare. Propunând pentru acest *u* semnul *v*, Ramus a procedat ca în cazul literei *u* consoană, definitivând o pro-

¹ De pildă Geoffroy Tory în al său *Tratat de tipografie și caligrafie* numit *Champflory* (1520).

² O altă lucrare cu același titlu a fost alcătuită de Charles Estienne (1504—1564).

³ De notat că în studiul limbii grecești pronunția „erasmiană” a căpătat o mai mare aplicare în vestul Europei, iar cea „reuchliană” propusă de I. Reuchlin (1455—1522) mult asemănătoare pronunțării limbii neogrecești, și-a câștigat supremația în regiunile Europei de răsărit. Un singur exemplu ne va dovedi însă exactitatea pronunțării propuse de Erasm. În limba greacă veche behăitul oilor este redat prin literele β, β, adică în pronunțarea erasmiană „be, be”; cf. C. Balmuş și Al. Graur, *Gramatica limbii grecești*, București, 1935, p. 10 și urm. În cea reuchliană, aceste litere ar trebui pronunțate „vi, vi”! Orice comentariu devine de prisos.

nunțare greșită, ce a rămas până azi un adevărat tabu (*uendere, venire, uerbum* etc. în loc de *uendere, uenire, uerbum* etc.).

În secolele următoare pronunțarea tradițională a limbii latine, diferită de cea clasică și în toate cazurile adecvată particularismului fonetic național al celor care o foloseau în școli, cult sau ca limbă diplomatică, a fost de nenumărate ori criticată. În secolul XVII G. Ménage (1613—1692) cere reforme în sensul unei pronunțări asemănătoare celei clasice; se introduc unele reforme, dar pronunțarea tradițională rămâne în vigoare. Cicero va fi pronunțat așadar în continuare de francezi „siseró“, de italieni „cicero“, de germani „țitsero“, de români „cicero“ etc.

Criticele îndreptate împotriva acestei pronunțări vor continua, ajungând la apogeu la finele secolului trecut și începutul acestuia, când mari lingviști și filologi latiniști sau romanști, bazându-se pe datele comparative, au cerut, bizuindu-se pe argumente de text și pe legi fonetice, o reconsiderare a pronunțării tradiționale, incorecte și diferită după țară și popor, propunând modificări esențiale.

În fapt, studiile acestora au rămas un subiect de discuții și controverse teoretice, iar reformele cerute de învățământ s-au lăsat de atunci și până azi mereu așteptate. E greu de presupus că în viitor ele vor fi puse integral în aplicare.

Dintre toate popoarele lumii și chiar dintre cele romanice, românii și italienii, folosind o pronunțare tradițională conformă spiritului limbii lor neolatine, se apropie mai mult de pronunțarea clasică a limbii lui Cicero. Cele pe care le vom expune mai jos urmăresc să convingă pe cititor că ar fi suficiente câteva schimbări în actualul nostru sistem de pronunțare pentru a da celui care citește în această limbă, din care izvorăște limba noastră, bucuria de a gusta de *auditu* din frumusețile unor slove pe care le-au rostit strămoșii, fie pentru a cânta natura sau isprăvile eroilor, fie pentru a formula legi și norme de comportament social.

Alfabetul limbii române este cel latinesc. În mare, literele latinești acoperă aceleași sunete ca și în cele românești.

Vocalele *a, e, i, o, u* se pronunță întocmai ca în românește; o excepție face litera *y* care redând pe *i* grec se pronunța ca *u* francez sau ca germanul *ü*; așadar, *Dionysius* se va citi „Dionüsius“, iar *Zelotypia* (pizmă) „zelotüpia“, potrivit regulilor fonetice ale limbii eline.

Diftongii au valoarea unui sunet dublu, cum rezultă de altfel din denumirea lor⁴. Iată de ce *caelum* (cer) și *amoenus* (plăcut) se vor citi „caelum“ și „amoenus“ și nu „celum“ și „amönus“ potrivit pronunțării tradiționale⁵. Numai pronunțarea clasică explică de ce cuvântul *Caesar* a fost transliterat în greacă *Kaisar*, trecând în limba germană sub forma de *Kaiser*. Așadar pronunțarea clasică a numelui marelui orator Cicero este „Kikero“ și nu „cicero“, cum obișnuit se uzitează.

Cât privește consoanele, vom încerca în cele de mai jos o restabilire a pronunțării lor corecte, clasice.

⁴ Cuvântul diftong derivă de la *dyo* și *phongos* care în limba greacă înseamnă „două sunete“.

⁵ Aceasta declară asemenea diftongi „improprii“, impunând o pronunțare eronată.

Literei *c* îi corespunde sunetul românesc *c*. Așadar *credere* (a crede), *cura* (grijă), *cupire* (a dori) se vor citi ca în românește, adică așa cum se scriu. Urmată de vocalele *i* sau *e*, litera *c* se pronunță *k*; așadar *Cicero* se va pronunța „kikero“, *cibus* (hrană) „kibus“ iar *cernere* (a vedea) „kernere“. Faptul rezultă indubitabil din transcrierile cuvintelor tipice latine în limba greacă. De pildă istoricii greci care s-au ocupat de istoria romană ca Polibius, Strabo, Plutarch etc., transcriu cuvintele latinești reducând pe *ce* sau *ci* cu *ke* sau *ki*. Astfel *patricius* (patrician) este redat prin *patrikios*⁶, *principia* (incepături, principii) prin *prinkipia*, *centuriones* (centurioni) prin *kentouriones*⁶, *Picenum* (nume de provincie) prin *Pike-non* etc.

De notat că aceleași reguli se respectă în inscripțiile grecești referitoare la realități romane; aici cuvântul *civitate* (în cetate) este redat prin *Kivitate*, *donatrici* (donatoarei) prin *donatriki*, *pace* (în pace) prin *pake*, iar numele propriu de *Marcellinus* prin *Markellinus*.

În fine trebuie semnalat că gramaticii latine din epoca imperială erau de părere că în cazul unor cuvinte ca *accendere* (a aprinde), *accidere* (a cădea lângă, a sosi pe neașteptate), *accingere* (a încinge), *sacculum* (săculeț) etc., consoanele duble în cauză au valoarea unor consoane „geminat“, ceea ce nu se poate susține decât în cazul unei pronunțări ca: „akkendere“, „akkidere“, „akkingere“⁷, „sakkelum“ etc.

Cuvintele onomatopeice confirmă pronunțarea lui *ce* și *ci* în „*ke* și *ki*“; în adevăr, verbul *crocire* (a croncăni) în pronunțarea „*crokire*“ este mai aproape de sunetul scos de cioară, substantivul *cicada* (greiere) în exprimarea „*kikada*“ mai conform cu țărâitul greierului, iar *cachinare* (a râde zgomotos) sub forma „*kakinare*“ mai asemănător unui asemenea râs.

Pe aceeași linie trebuie analizate versurile lui Vergilius: *ac primum silici scintillam excudit Achates*⁸ (și mai întâi Achates făcu să țâșnească scânteia din cremene), versuri menite să redea prin „*siliki skintilam*“ trosnetul izbucnirii scânteilor din piatră.

Cât privește consoanele aspirate *ch*, acestea erau folosite pentru a translitera cuvinte de origine greacă sau presupuse străine⁹; pronunțarea lor era în acest caz de regulă *h* dur¹¹. În interiorul cuvântului însă consoanțele *ch* aveau valoarea unui *k*, așa cum se întâmplă cu cuvântul *pulcher* (frumos) care uneori este scris, după cum afirmă gramaticul Velius Longus¹² *pulcher* și deci pronunțat „pulker“.

⁶ Terminația *us* a fost transcrisă prin *os* conform regulilor declinărilor grecești.

⁷ *U* a fost transcris cu *ou* care în limba greacă se citește *u*.

⁸ *G* se va citi ca *g* din cuvântul „gheață“.

⁹ *Aeneis*, I, 174.

¹⁰ Cicero, *Orator* (40, 160) afirmă că acest sunet nu există în latină.

¹¹ Catullus, *Poezii*, 84.

¹² *Gramatici Latini*, ed. Keil, VII, 31—81; cf. și Cicero, *Orator*, *ibidem*.

G

Litera latină *g* avea aceeași valoare fonetică ca și sunetul *g* românesc. Urmată de vocalele *e* sau *i*, litera *g* se pronunță cu duritate ca în românescul *ghe* și *ghi*. Cu alte cuvinte *genius* (geniu), *gens* (gintă), *gignere* (a naște, a produce) se va pronunța „ghenius“, „ghens“ și „ghignere“. Un alt argument poate fi scos din transcrierea lui *g* în grecește prin litera γ care are aceeași pronunțare dură (de pildă $\gamma\gamma\nu\omicron\mu\alpha$ se pronunță „ghignomai“ și nu „gignomai“. În fine, onomatopoetica ne oferă exemplele ei: în adevăr un *mugitus* (muget) pronunțat cu un *g* dur, adică „mughitus“ este mai apropiat de mugetul boilor decât pronunțarea de tipul „mugitus“¹³, iar *rugire* (răcnetul leilor) are valoare onomatopeică în pronunțarea „rughire“ și nu „rugire“.

H

Litera *h* la începutul cuvintelor se pronunță în același mod în care acest sunet se rostește în limba română; așadar *homo* (om), *hodie* (astăzi), *hostis* (dușman) etc. se pronunță cum se scriu. De notat însă că încă din epoca clasică aspiranta *h* a început să slăbească, devenind o aspirantă slabă; ne-o spune cu toată claritatea retorul latin M. Fabius Quintilianus în primul secol al erei noastre¹⁴. În anumite cazuri însă, și anume în termenii cu valoare onomatopeică, adică în acele cuvinte care, prin elementele lor sonore, imită sunete din natură, *h*-ul inițial trebuie pronunțat gutural. Iată de ce verbul *hinnire*¹⁵ (a necheza) trebuie rostit cu un *h* inițial forte pentru a sublinia valoarea lui imitativă, iar gramaticul Sextus Pompeius Festus din sec. IV e.n. recomandă¹⁶ ca termenul *heluo* (lacom) să fie pronunțat cu un *h* gutural „ca astfel lăcomie să fie și mai mult scoasă în relief“ (*ut aviditas magis exproberetur*).

Cu alte cuvinte pronunțarea sunetului *h* inițial se reducea la o aspirare normală, neingăduindu-se nici o exagerare, cu excepția termenilor onomatopeici. Așa se explică ironia unor scriitori latini îndreptată împotriva „pseudo-cuțților“ care, vrând să dovedească contrariul deveneau „prețioși“ în exprimare „aspirând“ fără temei unele vocale inițiale. Astfel poetul latin Q. Valerius Catullus din sec. I. î.e.n. critica pe „domnul“ Arrius care în loc de *indisiad* (capcane) spune *hinsidias* și în loc de Marea Ioniană (*Ionios fluctus*) Marea Hioniană (*Hionios*), aspirând unele vocale din simpla dorință „de a vorbi în mod pretențios“ (*et tum mirifice sperabat se esse locutum*)¹⁷.

¹³ cf. Vergilius, *Georgica*, II, 460.

¹⁴ *Institutio oratoria*, I, 5, 19; de notat că uneori în tendința de slăbire a aspirantei *h* aceasta a fost eliminată din unele cuvinte, de exemplu *haveo* devine *aveo* (doresc cu ardoare), dar același Quintilianus recomandă (*ibidem*, I, 6, 21) menținerea acestui *h* atât în scris, cât și în pronunțare. Asupra problemei cf. și Augustinus, *Confessiones*, I, 18.

¹⁵ cf. în franceză *hennir* cu *h* aspirat!

¹⁶ *De verborum significatu*, 70, 15.

¹⁷ *Poezii*, 84 (ed. Budé, Paris, 1922, p. 83—85).

Dacă, aşadar, *h* inițial reprezintă un sunet asemenea celui similar din limba noastră, în interiorul cuvintelor, între două vocale, litera *h* nu se pronunță, deși la păturile nefamiliarizate cu exprimarea corectă nu lipsesc excepțiile. De aceea scriitorul Aulus Gellius și retorul Quintilianus din sec. I. e.n., ca și gramaticul Terentius Scaurus din sec. al II-lea e.n. condamnă pronunțarea lui *h* intervocalic în interiorul cuvintelor, recomandând în consecință ca în loc de *incohare* (a începe) să pronunțe *incoare*¹⁸, în loc de *reprehendere* (a critica, a combate), *repreendere*¹⁹, în loc de *vehemens* (violent) *veemens*²⁰. La rândul său gramaticul Velius Longus care a trăit sub domnia împăratului Hadrian (117—137) considera că *h* mut din interiorul cuvântului impune chiar contradicția celor două vocale și în loc de *reprenderi* și *veemens* se poate citi și scrie *reprendere* și *vemens*.

T

Sunetul *t* latinesc era identic cu cel românesc redat prin același semn. Urmată de *i* litera *t* se pronunță tot *t* și nu *ț* cum se obișnuiește azi. De aceea cuvintele *factio* (acțiune, partidă, sectă), *sanctio* (sanțiune), *ratio* (rațiune) se vor citi cum se scriu și nu „facțio“, „sanctio“ sau „rațio“. Dovada pertinentă a acestei pronunții o găsim în transcrierile grecești ale acestor cuvinte în care sunetul *t* latinesc este redat folosindu-se litera grecească corespunzătoare (*tau*) cu valoare de *t* românesc.

Cât privește grupul consonantic *th*, acesta era folosit pentru a reda sunetul grecesc *θ*. Sunetul neexistând în latina veche²² se pronunță fie în manieră greacă (un fel de *th* englezesc), fie ca un simplu *t* latinesc. Probabil că prima pronunțare să fi fost utilizată mai mult de păturile culte care cunoașteau limba greacă.

J

Litera *j* trebuie citită în românește totdeauna *i*. Așadar, *justitia* (dreptate), *jus* (drept), *Juppiter* (zeul Iupiter), *jugum* (jug) etc. se vor citi „iustitia“, „ius“, „Iupiter“, „iugum“ etc. Litera *j* era necunoscută latinilor care utilizau numai semnul *i*. Retorul Quintilianus afirmă categoric că „*jam* (îndată) se scrie ca *etiam* (încă)“²³, aşadar cu *i* și nu cu *j*“.

Dacă lucrurile sunt limpezi, cum s-a ajuns la utilizarea semnului *j*? Acesta a fost creat — așa cum am arătat — de către humanistul *Ramus*; în lucrarea sa *Scholae grammaticae* a propus în cazul unui *i* înainte de vocală, *i*, care, pierzându-și din secolul V. e.n. sonoritatea, devenise o simplă siflantă²⁴, să se folosească semnul *j* din alfabetul francez.

¹⁸ *Noctes atticae*, II, 2, 1—4.

¹⁹ *Institutio oratoria*, I, 5, 21.

²⁰ *Gramatici latini*, ed. II, H. Keil, VII, 19, 15.

²¹ *Ibidem*, VII, 68, 15.

²² Cicero, *Orator*, 48, 160.

²³ *Institutio oratoria*, I, 4, 20.

²⁴ *Pompeius, Gramatici latini*, cit., V, 103, 33.

De notat însă că dicționarele mai nou au renunțat la acest semn, folosind, pretutindeni unde înainte se punea semnul *j*, litera *i*. Așadar oriunde veți întâlni semnul *j* (denumit de altfel litera „ramistă“) lectura cu *i* devine obligatorie.

Ph

Grupul *ph* necunoscut în vechea latină, a fost folosit pentru a reda în cea clasică sunetul Φ grecesc; acest grup se pronunță *p* urmat de un *h* ușor aspirat (*ph*) și numai începând din secolul al IV-lea e.n. ca un *f* românesc²⁵. Așadar *phormium* (rogojină) se va citi „phormium“ și nu „formium“.

Rh

Grupul *rh* folosit pentru transliterarea unor cuvinte grecești se pronunță similar cu grupul *ph*, adică *r* urmat de un *h* ușor aspirat (*r^h*); cu alte cuvinte *retor* (profesor de retorică), *rheuma* (reumatism) etc. se vor citi „rhetor“, „rheuma“, etc.

S

Litera *s* se pronunță asemenea literei românești. De aceea obiceiul generalizat ca *s* intervocalic să fie pronunțat — probabil sub influența germană — *z* este total eronat. Așadar *causa* (cauză, motiv), se pronunță „causa“ și nu „cauza“, iar *rosa* (trandafir), „rosa“ și nu „roza“. Litera *z* se folosea în limba latină numai pentru cuvintele de origină greacă, fie nume proprii (*Zoilus*), fie comune (*zema* = căldare, supă, zeamă), de altfel foarte reduse ca număr. Pentru sunetul *z* romanii aveau o adevărată repulsie; astfel scriitorul Martianul Capella²⁶ din a doua jumătate a sec. IV e.n. afirmă că pentru a pronunța litera *z* gura trebuia să imite un „rinjet de mort“, iar retorul Quintilianus susținea că acest sunet însemna o adevărată ciudățenie pentru romani²⁷.

V

Ca litera *j* semnul *v* este, așa cum s-a precizat, tot o creație „ramistă“. Romanii nu cunoșteau litera *v*, ci numai litera *u*. Cuvintele pe care noi astăzi le scriem cu *v* (*virtus* = virtute; *vis* = forță; *video* = cad, etc.) latinii le scriau cu *u*. Retorul Quintilianus o spune în cel mai explicit mod: „*vos* (voi) se scrie ca *tuos* (ai tăi)²⁸; așadar pentru cele două semne folosite de noi azi *u* și *v*, romanii utilizau numai litera *u* cu aproape același sunet ca în limba română. Creația humanistului Ramus, adică

²⁵ *Diomedes, Grammatici latini*, I, 423, 28; numai din această epocă *ph* din *Philadelphus, Phasis* etc. a devenit *f* ca în *flos* (floare).

²⁶ *Artes liberales*, III, 261.

²⁷ *Institutio oratoria*, XII, 10, 28 (în legătură cu termenul *Zephyrus*).

²⁸ *Institutio oratoria*, I, 4, 20.

litera *v*, se explică din dorința de a reda sunetul *u* înainte de o vocală, caz în care *u* avea valoarea unei siflante²⁹. Așadar *virgo* (fecioară), *vitium* (viciu), *quod* (pentru că), *quis* (care) etc. se citeau „uirgo“, „uitium“, „kuod“, „Kuis“ etc. La fel numele propriu *Valens*, *Vergilius* etc. se pronunță „Ualens“, „Uerghilius“ etc. Este adevărat că acest *u* are o pronunțare siflantă față de *u* din interiorul cuvintelor (*nuntius* = vestitor; *nubilis* = capabilă de a se măriaș, etc.) care este o vocală lungă, dar sunetul în sine este în amândouă cazurile același.

Cu privire la litera *v* câteva explicații onomatopeice vin să întărească afirmațiile de mai sus.

Cicero ne povestește că, imbarcându-se în portul *Brundisium* pentru a lupta cu părții, generalul Crassus a auzit de pe puncte un negustor ambulant care oferind smochine călătorilor, striga: *cauneas, cauneas* adică smochine din orașul *Caunus*³⁰. Având în vedere că generalul a fost uris în expediție, aceste cuvinte au fost interpretate posterior ca o profeție, deoarece ele puteau să însemneze și „ai grijă și nu te du“ (*cave ne eas!*). Dar tot acest joc de cuvinte are sens numai dacă expresia *cave ne eas* se pronunță *cauve ne eas* adică cu *u* și nu cu *v*.

Un alt text îl găsim în opera lui Ovidiu³¹. Aceasta pentru a reda orăcăitul broaștelor, scris: *quamvis sint sub aqua, sub aqua, maledicere tentant*, comparând gălăgia lor din apă cu vocile unor bărfitoare. Or, textul ovidian are valoare onomatopeică numai dacă *v* se pronunță *u* și *c* *k*: „kuamvis sub akua, sub akua, maledikere tentant“³².

Am încercat în cele de mai sus să redăm în linii mari modul în care latinii își pronunțau limba în epoca clasică. Cine vrea, poate încerca personal o comparație între pronunțarea tradițională și cea clasică, folosind de pildă un text din Cicero, scriitorul latin „prin excelență“. Deosebirea se va evidenția de la sine și va reliefa trăsăturile unei limbi ce caracterizează o epocă și o civilizație, o limbă structural lapidară, o îmbinare specifică de vocale dulci, diftongi deschiși, și consoane adesea forte, un mijloc de comunicare a unui popor care, prin organizarea sa socială și instituțională a reușit să transmită lumii moderne tot ceea ce civilizația mediteraneană a creat pentru a umaniza și înnobila pe om.

VLADIMIR HANGA

SUR LA PRONUNCIATION EN ROUMAIN DE LA LANGUE LATINE

(Résumé)

Soulignant les difficultés d'une reconstruction historique de la prononciation des langues mortes, l'auteur essaye une telle reconstruction pour le latin, en utilisant des arguments tirés des auteurs latins et grecs, de l'Origine et de l'évolution des

²⁹ Velius Longus, *Gramatici Latini*, VII, 58, 17.

³⁰ Cicero, *De divinatione*, II, 40, 84.

³¹ *Metamorphoseon* livre VI, 376.

³² Lucretius, *De rerum natura*, V, 993 redă prin versurile *viva videns vivo sepeliri viscera brusto* (*v* fiind citit *u* și *c*, *k*) sonoritățile specifice ale fiarei ce-și înghite pradă!

langues néolatines, ainsi que des sons onomatopéiques trouvés dans la prose et les vers latins.

Les voyelles ont la même prononciation comme en roumain (à l'exception de *y* qui se prononce *u*), tandis que les diphtongues doivent toujours conserver leur valeur de *i* et *ou*; introduites au XVI-e siècle par l'humaniste Ramus pour représenter les *i* et *u* consonne, la réforme a imposé une prononciation vicieuse, conservé jusqu'à nos jours. La consonne *g* demande une prononciation dure, comme la lettre grecque — (gama) tandis que le *c* correspond au *k* dur les arguments de l'auteur dérivent de la translittération des mots latins en grec et de quelques expressions onomatopéiques. Les lettres *s* et *t* ont les mêmes sons qu'en roumain; l'auteur souligne, à la lumière des preuves irréfutables, l'incorrectitude de la prononciation *z* et respectivement *tz* (*ts*). Enfin le *h* doit se prononcer comme en roumain (plus fort quelquefois par des raisons onomatopéiques), mais restement entre deux voyelles.